

УДК 321.011.7

*Юлія Седляр, Наталя Савчак (Миколаїв)***ДЕРЖАВНИЙ СУВЕРЕНІТЕТ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ**

Суверенітет – один з основних конституційних принципів будь-якої держави. На сучасному етапі розвитку людства, з бурхливим розвитком процесів глобалізації особливої актуальності набуває питання визначення статусу державного суверенітету. У зв'язку з цим, питання подальшої долі держави та державного суверенітету залишається одним з центральних у проблематиці світової політики.

Дана стаття присвячена огляду еволюції державного суверенітету, його змін під впливом глобалізаційних процесів, і, в зв'язку з тим, що поняття «суверенітет» універсально відображає стан повноцінної держави та є її атрибутивною властивістю, визначенню місця національної держави в сучасній системі міжнародних відносин. Об'єктом дослідження є державний суверенітет, а предметом – трансформація інституту державного суверенітету в процесах глобалізації. Метою даної роботи є комплексний аналіз структурних параметрів державного суверенітету в контексті глобалізації світового політичного простору. Відповідно до мети сформульовано такі завдання: визначити, вестфальську концепцію державного суверенітету; виокремити теоретичні підходи розуміння глобалізації як політичного феномену; з'ясувати вплив глобалізації на державний суверенітет; дослідити діалектику процесів суверенізації та де суверенізації у сучасному світі.

Проблема державного суверенітету в умовах глобалізації є досить дискусійною. Зважаючи на це, як в зарубіжній, так і у вітчизняній практиці цьому питанню присвячено багато досліджень, хоча одностайності думок, щодо сучасного стану державного суверенітету і визначення власне цього поняття – немає. На відміну від України, це питання має

велику історію дослідження закордоном, і знаходить яскраве відображення в закордонних публікаціях. Проблему впливу глобалізації на державний суверенітет розглядали як вітчизняні дослідники – Кремень Т.В., Ткачук Ю.В., Міносян А.С., Коршунова І.П., Лисак Н.О., так і зарубіжні – Краснер С.Д., Духачек І., Кузнецов А.С., Кузнецова Є., Реут О.Ч., Пастухова Н.Б., Янюк Є.Е. та багато інших.

Глобалізація – термін, який використовується для характеристики сучасних економічних, політичних, торгових, фінансових, міграційних, комунікаційних, соціальних, транспортних, трудових та інших процесів всеохоплюючого характеру. Спрощено глобалізацію можна визначити як абсолютний взаємозв'язок всього людства, адже неможливо уявити собі життя і розвиток одних частин світу без інших, що виявляється у всіх сферах життєдіяльності цивілізації - матеріальній, організаційній, гуманітарній. На думку деяких дослідників, глобалізація - це створення єдиного, монопольного центру управління світом. Інші, на противагу їм стверджують, що глобалізація - це процес створення і зміцнення держав, в деякому розумінні, процес впорядкування світу, інструментом якого є сильні держави [1].

Так чи інакше, вплив глобалізації на національну державу є досить суттєвим, більш того, цей вплив є двостороннім. Ще американський соціолог та футуролог Елвін Тоффлер писав, що «національні держави виконують у процесі глобалізації особливу роль, оскільки саме вони багато в чому визначають рівень поширення глобалізаційних процесів і напрямок їхнього розвитку» [2].

Класичний політичний світоустрій, що сформувався після підписання Вестфальського мирного договору 1648 р. ґрунтувався винятково на інституті

держави як основної структурної одиниці. Саме на цьому положенні більше трьох з половиною сторіч і вибудовувалася система міжнародних відносин, що одержала назву державно-центристської [3]. В даний час виразно формується глобальна політика, яка впливає на суверенітет національних держав. Політична глобалізація перетворює сучасний світовий порядок, реконструюючи традиційні форми національної державності і перебудовуючи міжнародні політичні відносини [4]. На сучасному етапі глобалізації всередині вестфальської системи виникли позанаціональні актори.

Проблема в тому, що при всіх трансформаційних процесах, які відбуваються у світі, людство подовжує користуватися поняттям суверенітету, визначеним ще в XV – XVI ст., за часів Ніколо Макіавеллі (1469-1527), який ототожнював державця, наділеного верховною суверенною владою, з власне самою державою, та Жана Бодена (1530-1596), для якого суверенітет це постійна та абсолютна влада держави, це її обов'язковий атрибут [5]. Але суверенітет має розглядатися не як абсолютна величина, а як правова властивість держави, що, в деякій мірі, обумовлює її здатність виконувати покладені на неї функції, адже ототожнення державного суверенітету з повноваженнями держави перетворює суверенітет в змістовну характеристику державної влади, яка може різнитися від одної держави до іншої [6].

Тому під приводом викликів глобалізації, безліч експертів та спеціалістів домагаються видозмінити поняття «суверенітет», а то і зовсім від нього відмовитися. Глобалізація та інтеграція підштовхують до твердження, що суверенітет відмирає, що він є шкідливим для збереження миру та стабільності. Йде мова навіть про зникнення самої національної держави, загибель інституту держави та його заміну регіональними чи наднаціональними структурами.

Так, існує три теоретичні підходи трактування глобалізації та її впливу:

гіперглобалізм, скептицизм та трансформізм. *Гіперглобалісти* провіщають кінець національної держави. Для них глобалізація – це поява нового світового порядку, за якого національні уряди втрачають здатність контролювати процеси всередині власних кордонів. *Скептики*, спираючись виключно на економічний аспект трактування глобалізації, вважають, що інтернаціоналізація залежить від державної згоди і підтримки. На їх думку глобалізація посилює нерівність між Північчю та Півднем, маргіналізацію менш розвинених держав. *Трансформісти* стверджують, що глобалізація трансформує державну і світову політику. Вони не заперечують, що держави залишаються суверенними, але доводять, що їхня влада тією чи іншою мірою залежить від інститутів міжнародного управління й міжнародного права [7].

Зважаючи на дискусійність питання, кожна теоретична школа також має свій особливий підхід до визначення впливу глобалізації на державу та національний суверенітет. *Політичний реалізм* визначає суверенітет як наявність у держави вищої влади для вироблення і реалізації законів. Посилення економічних та інших зв'язків може зробити держави більш взаємозалежними, але це не стосується державних систем, тому держави зберігають свій суверенітет, глобалізація не робить безглуздою їхню боротьбу за політичну владу, не зменшує значення використання сили або збереження балансу сил відповідно до їх національних інтересів. Але зміна регулятивної ролі держави спричиняє трансформації державної ідентичності, отже й зміни змісту суверенітету [8].

На думку вчених *ліберального* напрямку, поняття національного інтересу не існує, ним маскуються інтереси домінуючих бюрократичних груп. Держави вимушені вести постійні переговори з усіма акторами світової арени, в результаті чого свобода їхніх дій серйозно обмежується. Глобалізація не залишає місця для національних інтересів, сама держава відходить на задній план,

оскільки починають переважати інтереси світового громадянського суспільства.

Неомарксизм піддає сумніву положення про те, що суверенітет може бути відокремлений від світової економічної системи, адже всі держави вимушені грати за правилами, визначеними міжнародною капіталістичною економікою. Згідно з цією теорією, саме суверенітет поступово знищується глобалізацією, оскільки глобальні економічні процеси обмежують спроможність держави визначати та проводити незалежну економічну політику.

З погляду *конструктивізму*, суверенітет – це не якась об'єктивно існуюча даність, яка послідовно та неухильно поширює свій вплив у світі, а норма, яка розповсюджується лише тому, що цьому процесові сприяє певний тип міжнародної системи. Поширення державного суверенітету не однотипне: він може втілюватися в різних формах.

Представники *французької школи соціології* вважають, що держава вже не є панівним актором міжнародних відносин. Відбувається автономізація діяльності акторів, через що державний суверенітет підривається «розщепленням» лояльності індивіда між трьома відносно самостійними сферами – державою, транснаціональними та соціокультурними мережами. Держава, в свою чергу, йдучи на компроміси у взаємодії з новими акторами, активно сприяє руйнуванню головних принципів, що складають основу її легітимності: суверенітету, територіальності, політичного представництва.

Функціоналізм розглядає національну державу як надмірно вузьке явище, оскільки вона неспроможна упоратися із складними проблемами, які можуть бути вирішені лише на рівні міждержавного співробітництва. На думку функціоналістів, інтеграція держав у ширшу спільноту можлива лише через поступове відмирання їхніх суверенітетів. Вони передбачають, що в перспективі тривалої еволюції, відносини між державами стануть настільки тісними, а

їхня взаємозалежність настільки високою, що будь-який збройний конфлікт стане неможливим [9].

Таким чином, визначення поняття державного суверенітету та подальшої долі держави різними політичними школами полягає в існуванні двох теоретичних підходів – формалістичного (суверенітет є постійним, сталим інститутом) та сутнісного (суверенітет є історично гнучким, таким, що може зазнавати змін).

Отже, можна зробити висновок, що в світі відбувається процес **десуверенізації**: прямого або опосередкованого порушення суверенітету; універсалізації прав людини та прав нації на самовизначення; становлення наднаціональних інститутів [10]. Глобалізація збільшує проникність кордонів, розхитує основи національно-державного суверенітету. За умов глобалізації соціальні відносини в різних країнах світу значною мірою уніфікуються, державні кордони безперешкодно перетинаються потоками електронної та іншої інформації, внаслідок чого механізми, необхідні для ефективного здійснення суверенітету в традиційному його значенні, стають все більш ефемерними. Держави вимушені рахуватися з міжнародними, поза-, не-, транс- і наднаціональними організаціями та інститутами (обмеження суверенітету «зверху») та зі своїми внутрішньодержавними акторами (обмеження суверенітету «знизу»).

Так, вивчення міжнародних відносин стало неможливим без аналізу внутрішньодержавних акторів, які стали впливати на міжнародні відносини через пряму участь у них або через тиск на традиційних учасників на міжнародній арені, таких як центральні уряди. Американський професор І. Духачек, виводить чотири групи головних, на його погляд, внутрішньодержавних **«порушників суверенітету»** («sovereignty perforators») [11]. Це *опозиція*, яка найчастіше встановлює зв'язки, головним чином тіньові, з іноземними урядами; *групи приватних інтересів*, починаючи від транснаціональних компаній, закінчуючи профспілками й засобами масової

інформації, які опосередковано впливають на зовнішню політику центральної влади і встановлюють прямі контакти з іноземними представниками; *мігранти* (діаспора) та *регіони* (*субнаціональні одиниці*), оскільки навіть в у багатьох унітарних державах існують налагоджені механізми для виходу регіонів на міжнародну сцену. Таким чином, регіоналізація стає значимим фактором, у тому числі й в загальноєвропейському будівництві, що у свій час сприяло появі таких понять, як «Європа регіонів» і «Європа вимір» [12].

Формується глобальна політична система, у якій національні держави є лише однією з складових. Наслідком цього з'явилося утворення наднаціональних інститутів і перехід у їхню компетенцію цілого ряду політичних, економічних, соціальних функцій, які раніше виконувалися органами національних держав. Для ефективного управління державам доводиться «ділитися» частиною своїх функцій і повноважень з новими транснаціональними акторами на світовій арені. Так, німецький соціолог Ульріх Бек визначає глобалізацію як процеси, в яких національні держави та їх суверенітети вплітаються у павутиння транснаціональних акторів та підкоряються їхнім владним можливостям, орієнтаціям та ідентичності. Таким чином, суверенітет перестав бути виключно монополією національних урядів. Відбувається «знецінення» статусу суверенної держави та послаблення централізованих інститутів державної влади [13]. У зв'язку з цим йде мова про втрату державою ряду своїх повноважень, обмежених поняттям суверенітету і навіть про зникнення держави як такої в тому вигляді, в якому ми її розуміємо.

Державний суверенітет може обмежуватися як добровільно, коли декілька держав створюють нову політичну сутність або об'єднуються в співтовариство, союз, відмовляючись від декількох прав на користь наднаціональних органів влади; так і примусово, коли держава або декілька держав, використовуючи силу,

втручаються в справи іншої держави з метою врегулювання його внутрішніх конфліктів [14].

Поряд з десуверенізацією в світі відбуваються й інші, нетотожні процеси. Десуверенізація зіштовхується із **суверенізацією** й гіперсуверенізацією, тобто із протилежними за спрямуванням процесами, які є її слідством і одночасно невід'ємними складовими частинами. Суверенізація та десуверенізація нерозривно пов'язані, відбуваються майже одночасно і становлять собою діалектичну єдність [15].

Тобто, незважаючи на те, що родовою ознакою глобалізації вважається розмивання національних кордонів, поки що не існує переконливих прикладів того, що національні кордони зруйновано під тиском процесів глобалізації і що національна держава готується відмерти [16]. Адже держава продовжує зберігатися, так як: існують державні кордони; збільшується кількість держав; розширюються функції держави в економічній та соціальній сферах; збільшуються можливості впливати на громадян за допомогою електронних засобів; держави активно створюють міжнародні інститути і режими; та врешті-решт не існує такого міжнародного актора, якому можуть бути передані повноваження держави [17], а власне держава залишається головною учасницею міжнародних відносин.

Деякі дослідники розглядають суверенітет як джерело рівності між державами. Зі зникненням колоній всі держави стали суверенними й формально рівноправними. Однак ця рівноправність по більшій частині є абстракцією. У світі продовжує існувати виразна силова ієрархія держав і їхніх коаліцій, на вершині якої перебувають держави, що прагнуть зміцнити свій суверенітет. Також з одного боку, відбувається інтеграція, об'єднання держав, з іншого – постійно виникають нові державні утворення. Цікаво, що більшість новостворених держав виявляють повну нездатність виконувати ті функції, заради яких, вони, власне, і створювалися. Принцип

суверенітету починає прикривати внутрішньодержавне безчинство, владу кримінальних структур [18]. В цьому випадку пропонується використовувати поняття «розділений суверенітет», запропоноване американським професором С.Д. Краснером зі Стенфордського університету. Під таким мається на увазі суверенітет держави, яка протягом тривалого часу зберігає його тільки юридично. Звідси – настільки характерні для молодих держав перманентні бунти і масові порушення суспільного порядку. У ході глобалізації кількість держав збільшилася, а диференціація між різними групами країн підсилилася [19]. Парадоксом є той факт, що владні функції держав не зменшуються чи навіть підсилюються (завдяки вдосконалюванню техніки й апаратів влади), а контроль над соціально-економічними процесами і подіями від них втрачається [20].

Суверенітет і глобалізація здійснюють активний взаємовплив і не можуть розглядатися як заперечення одне одного. Суверенітет держави не зникає, а скоріше видозмінюється. З'являється новий вид суверенітету, обумовлений новими функціями держави в глобалізованому світі, новою логікою та структурою управління. «Ерозія», «розмивання» або «обмеження» державного суверенітету відбувається лише в його класичному трактуванні. Йде мова про розмивання вестфальського суверенітету, визначеного С.Д. Краснером поряд з внутрішнім суверенітетом, суверенітетом взаємозалежності та міжнародним правовим суверенітетом. Поняття вестфальського суверенітету ґрунтується на твердженні нетерпимості держави стосовно зовнішнього втручання у свої внутрішні справи. У рамках цієї концепції суверенітет розглядається як універсальна цінність, як автономний моральний принцип [21]. Держава суверенна лише на тій підставі, що вона держава.

Сучасний суверенітет залишається невід'ємною характеристикою держави як у внутрішніх, так і в міжнародних справах. Державний суверенітет продовжує і надалі

відіграватиме ключову регулююче-впорядковуючу роль у міжнародних відносинах. Разом з тим він стає плюралістичним, багаторівневим і багатоконпонентним. Сьогодні можна говорити про суверенітет, який розподіляється між недержавними міжнародними акторами (міжнародні урядові організації, міжнародні неурядові організації, ТНК, валютно-фінансові групи та ін.) і акторами національних суспільств. Відповідно й держава перетворюється з монопольного власника, носія і постачальника владних ресурсів і суверенних прав на того, хто їх розподіляє і управляє ними. Причому такий розподіл здійснюється на користь тих політичних акторів, що мобільніші у задоволенні життєвих потреб суспільств [22].

Отже, в сучасному світі, в умовах глобалізації, відбуваються два протилежні процеси – десуверенізації та суверенізації, що, фактично, означає «відмирання» суверенітету, та його одночасне «народження». Це явище пояснюється зміною ролі самої національної держави на міжнародній арені. В добу глобалізації, деякі повноваження держави перебирають на себе міжнародні та внутрішньодержавні актори, держава вимушена «ділитися» з ними частинною свого суверенітету, але при цьому сама держава та, зокрема, державний суверенітет набувають нових якостей та властивостей. Національна держава втрачає частину свого суверенітету, але при цьому зберігає певну державну «автономію» – здатність цілком незалежно формулювати свої політичні цілі і досягати їх, державі належать унікальні повноваження, які не в змозі перебрати на себе інший міжнародний актор, та, врешті-решт, держава залишається головним творцем та діячем міжнародного життя. Тобто, ідеться не про відмову держави від суверенітету, а про співпрацю у напрямі його реалізації. Одночасно, в світі виникають нові держави з «викривленим» суверенітетом, тобто таким, який не співпадає з нашим звичайним уявленням про державний суверенітет як такий. Тому, під впливом викликів сучасності і новітніх вимог

міжнародної реальності, виникає потреба в перегляді та переосмисленні власне категорії і навіть теорії державного суверенітету, з метою виокремлення та розпізнавання нового змісту сутності суверенітету.

ЛІТЕРАТУРА

1. Плигин В. Суверенное государство - жертва глобализации. - 2007 - <http://www.kreml.org/opinions/150591136>
2. Ibidem.
3. Реут О.Ч. Без территории. Суверенитет без прилагательных // Российское экспертное обозрение. - 2006. - № 4 / <http://www.rusrev.org/content/review/default.asp?shmode=8&ida=1345&ids=132>
4. Кузнецова Е. Западные концепции государственного суверенитета // Международные процессы. - 2006. - № 11 / <http://www.intertrends.ru/eleveth/007.html>
5. Мировая политика: Учебник для вузов / М.М. Лебедева. - М.: Аспект Пресс, 2004. - С.93-94.
6. Янюк Е.Э. Государственный суверенитет и международное право // Вестник Московского университета. Серия 11. - 2004. - №5. - С.130.
7. Национальное государство в контексте исследований политической глобализации / Миносян А.С., Коршунова И.П., Лысак Н.О., Черная Н.В. - http://www.rusnauka.com/5._NTSB_2007/Politologia/20375.doc.htm
8. Кремень Т.В. Эволюция взглядов на державный суверенитет // Политичний менеджмент. - 2004. - №1(6) / <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=22&c=231>
9. Ibidem.
10. Реут О.Ч. Прилагательные суверенитета. Суверенитет как прилагательное // Полис. - 2007. - №3. - С.119.
11. Кузнецов А.С. «Надкушенный суверенитет»: проблема категории «суверенитет» при исследовании субнациональной дипломатии // Политэкс. - 2006. - № 3 / <http://politex.info/content/view/231/40/>
12. Пастухова Н.Б. Суверенитет: историческое прошлое и настоящее // Вопросы истории. - 2007. - №8. - С.97.
13. Национальное государство в контексте исследований политической глобализации / Миносян А.С., Коршунова И.П., Лысак Н.О., Черная Н.В. - http://www.rusnauka.com/5._NTSB_2007/Politologia/20375.doc.htm
14. Пастухова Н.Б. Суверенитет: историческое прошлое и настоящее // Вопросы истории. - 2007. - №8. - С.96.
15. Реут О.Ч. Состояние десуверенизации // Русский журнал. - 2006 / <http://www.rusrev.org/content/daidjest/default.asp?shmode=2&ida=1563>
16. Ткачук Ю.В. Глобалізація в сфері політики: інститути і механізми наддержавного впливу: Автореф. дисертації канд. політ. наук: 23.00.02 [Електронний ресурс] / Одес. нац. юрид. акад. — Одеса, 2004. — 16 с. / <http://links.dir.com.ua/linkinfo.php?linkID=215>
17. Мировая политика. - С.75.
18. Ткачук Ю.В. Вказ. пр.
19. Мировая политика. - С.74.
20. Ткачук Ю.В. Вказ. пр.
21. Кузнецова Е. Западные концепции государственного суверенитета // Международные процессы. - 2006. - № 11 / <http://www.intertrends.ru/eleveth/007.html>
22. Ткачук Ю.В. Вказ. пр.

Юлія Седляр, Наталя Савчак Державний суверенітет в умовах глобалізації

Автори розкривають теоретичні проблеми збереження державного суверенітету у сучасних геополітичних змінах. Висувається ідея необхідності перегляду сутності поняття «суверенітет», для пристосування даної категорії до умов глобалізації.

Sedljar Julia, Savchak Natalia. The state sovereignty in conditions of globalization

Authors reveal theoretical problems of preservation of the state sovereignty in modern geopolitics' changes. The idea of necessity of revision of essence of concept «sovereignty», for the adaptation of the given category to conditions of globalization is offered.

Надійшла до редакції 1.10.2007 р.